

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).36-42](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).36-42)
УДК: 090.1:929.7(37)(045)

Микола Олійник,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри медійних технологій,
інформаційної та книжкової справи
Інституту поліграфії та медійних технологій
НУ "Львівська політехніка"
kolja4791@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1103-9707>

Олександр Федоров,
аспірант кафедри медійних технологій,
інформаційної та книжкової справи
Інституту поліграфії та медійних технологій
НУ "Львівська політехніка"
ofedorov@tez.com.ua
<https://orcid.org/0009-0008-5030-8114>

Бібліофілієство та культура читання в середовищі римського нобілітету (на прикладі Лукулла та Цицерона)

У статті окреслено книжкові вподобання відомих політичних діячів Стародавнього Риму, зокрема Луція Ліцинія Лукулла та Марка Туллія Цицерона. Проаналізовано умови й причини розвитку бібліофілієства в середовищі аристократії Вічного Міста.

З'ясовано передумови появи приватних бібліотек у заможних римлян. Ґрунтовно проаналізовано особливості бібліофілієства Лукулла, постать якого й дотепер надто міфологізована. Констатовано, що бібліофілієство давньоримської знаті не завжди було пов'язано з модою чи колекціонуванням. Зокрема, любов зазначених персоналій до книг пояснюється інтелектуальним задоволенням, яке надавала грецька література, а також науковою роботою, що потребувала ґрунтовного студіювання філософських, літературних та інших творів. Насамперед це стосується Цицерона, який був найпліднішим класичним автором. Розглянуто причини появи книг грецькою мовою в Римі та особливості практичного використання приватних книгозбірень.

Підсумовано, що в республіканський період колекціонування книг тісно перепліталось з покровительством науки й мистецтву та стало символом престижу й багатства, тогочасним модним віянням. Зауважено, що з розвоєм римської літератури та науки приватна бібліотека стає обов'язковою для вченого чи письменника на протизагу колекціонерам-бібліофілам, для яких книжкове зібрання слугувало лише засобом хизування. Стосовно персоналій, які є предметом пропонованого дослідження, то для них читання книг стало повсякденною практикою з огляду на професійну діяльність (для Лукулла як політика, котрий контактував із грекомовним населенням еллінізованого Сходу, й для Цицерона як вченого-філософа й оратора).

Ключові слова: бібліофіліє; бібліотека; книгозбірня; книги; Лукулл; Цицерон; культура читання

Постановка проблеми. Культура читання в Стародавньому Римі сформувалася як результат елліністичних впливів — через контакти з Пергамом, Афінами, Родосом, Александрією. Її, найімовірніше, запровадив Сципіон Еміліан (185—129 рр. до Р. Х.) і члени його "літературного гуртка" (Cic. De Rep. 1.9-12; Cic. Lael. 19.69). Водночас зв'язок між еллінізмом і Лукуллом не був випадковим. Захоплення цього діяча Грецією пояснюється не тогочасною модою, а особистою любов'ю до греків та їхньої культури. Завдяки працям Цицерона дізнаємося, що Лукулл був високоосвіченою особою, знався на філософії, досконало володів грецькою мовою та зібрав чудову бібліотеку, якою користувалися учені Рима й віддалених провінцій.

Вважаємо актуальним дослідження аспектів розвитку бібліофілії та культури читання пізньореспубліканської доби історії Стародавнього Риму крізь призму окремих епізодів життя Лукулла та його сучасників — знакових постатей окресленої епохи.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед основних першоджерел дослідження насамперед слід виокремити філософський трактат Цицерона "Про межі добра та зла" (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10), що містить опис бібліотеки Лукулла в Тускулунумі; "Життя Лукулла" Плутарха (Plut. Luc. 42.1-2), і твір Ісидора Севільського "Етимології, або Начала у двадцяти книгах" (Isid. Etym. 6.5.1). "Етимології" Ісидор написав на початку VII ст. після Р. Х., і це найпізніша праця з наведених джерел. Вона єдина містить чіткий опис походження бібліотеки Лукулла. Отець церкви стверджує, що Лукулл здобув свою бібліотеку в *Pontica praeda*, тобто зі здобичі, взятої під час походів проти Мітрідата Євпатора. Ісидор міг дістати цю інформацію з втраченої книги вченого-енциклопедиста Марка Теренція Варрона про бібліотеки — "*De Bibliothecis*" у трьох томах, тому ці свідчення не слід ігнорувати.

Щодо історіографії проблеми, то передусім варті уваги стаття й дисертаційне дослідження К. Дікса — класичного філолога з Університету

Джорджії. Науковець дослідив особливості формування й розвитку приватних і державних бібліотек у Стародавньому Римі [3; 4].

М. Трьостер поставив під сумнів традиційний образ Лукулла як консервативного римського нобіля, провівши аналіз античних джерел [9].

Варто виокремити й біографії Лукулла, автори яких зосереджують увагу на культурологічному аспекті його життя [5; 7].

Мета статті — дослідити особливості розвитку бібліофілства та культури читання в середовищі римського нобілітету періоду Пізньої республіки на прикладах Лукулла та Цицерона; спростувати окремі міфи, наприклад, щодо сибаритства Лукулла та його байдужості до науки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В уяві більшості пересічних українців, які хоча б побіжно ознайомлені з історією Стародавнього світу, при згадці про Лукулла виникає постать марнотратного пещеного можновладця, який по-топає в розкоші. Вислів "Лукуллові бенкети" вже давно став приказкою. Та для сучасників він був відомий як хоробрий полководець, блискучий політик, котрий, утім, залишився в тіні відоміших сучасників, зокрема Цицерона (Cass. Dio. 36.16).

Про надзвичайну популярність Луція Ліцинія Лукулла (117—56 рр. до Р. Х.) і повагу до нього як до освіченого красномовця (Cic. Brut. 222; Cic. Rhet. ad Herenn. 3.28-30; Tac. Dial. 37) та знавця літератури свідчить той факт, що Сулла присвятив йому свої "Мемуари". Молодий політик їх ретельно вичитав і надав біографічному твору композиційної стрункості (Plut. Luc. 1). Цицерон на знак поваги до товариша назвав частину своєї філософської праці "Academica" — "*Lucullus*" (Cic. Acad. 2; Plut. Luc. 42) [5, s. 18]. Маючи феноменальну пам'ять, Лукулл легко запам'ятовував різноманітні факти, що суттєво допомогло в судових справах проти обвинувача батька та під час вивчення військових трактатів перед походом в Азію (Cic. Acad. 2.1.2-3; Plut. Luc. 1) [1, s. 41; 2, s. 14—15]. Відмовившись від політичної кар'єри та громадського життя, приблизно після 60 р. до Р. Х., Лукулл віддався тій справі, до якої був прихильним ще в юнацькі роки, — філософії та літературі (Cic. Acad. 2.2.4; Plut. Luc. 1).

Лукулл здобув доволі ґрунтовну на той час освіту, досконало вивчивши грецьку мову. Її він знав настільки бездоганно, що його твір грецькою про Союзницьку війну був написаний ідеальною койне. Лукулл умисне розмістив в усій праці кілька латинізмів і мовних помилок, аби читач — найімовірніше, грек — вважав, що писав римлянин (Plut. Luc. 1; Cic. Ad Att. 1.19.10)

[5, s. 14—15, 230 przym. 30]. Він заприятелював із грецьким поетом Авлом Ліцинієм Архієм і філософом Антіохом з Аскалону (Cic. Acad. 2.2.4) [5, s. 19—21; 7, s. 104—106]. Можливо, саме вони прищепили молодому патрицію любов до книг та філософії. Потяг Лукулла до греків і всього грецького був винятковим навіть для тієї філеллінської епохи, у якій він жив. Найяскравішим свідченням цього є відбудова 63 р. до Р. Х. за кошти полководця міста Амісос (суч. Самсун), зруйнованого під час Третьої Мітрідатової війни (74—63 рр. до Р. Х.). До того ж під час його захоплення Лукулл заборонив воїнам вбивати городян. Це місто ще називали "Афінами Понту", воно було колишньою резиденцією Мітрідата Євпатора, й звідти Лукулл міг вивезти багато книг (Isid. Etym. 6.5.1). Попри закиди кількох авторів щодо пограбування та знищення Амісосу, Лукулл сповна віддячив його мешканцям, відбудувавши місто (Plut. Luc. 19, 29). Та Мітрідат, як і більшість елліністичних царів, найімовірніше, утримував свою найбільшу приватну бібліотеку у столиці [4, p. 441]. Він виявляв інтерес до грецької культури, запрошував грецьких літераторів до свого двору та писав про тлумачення снів і медицину, ймовірно, грецькою мовою (App. Mithr. 16. 112; Memn. 36; Oros. 6.4.6; Pin. HN. 23.77.149, 25.3.5-7, 25.26.62, 25.27.63, 25.29.65; Plut. Pomp. 36.2; Strabo. 13.1.55; Suet. Gram. 15) [4, 441 note 3]. Дослідники припускають, що більшість книг для своєї книгозбірні Лукулл здобув після захоплення Амісосу — у 70 р. до Р. Х. (Strabo. 12.3.11). Він також міг знайти чимало книг серед військової здобичі з інших грецьких міст Малої Азії, розташованих на території держави Мітрідата. Захоплюючи бібліотеки, Лукулл наслідував приклад римських полководців. Серед них — Луцій Емілій Павел, який заволодів книжковим зібранням царя Персея Македонського, та колишній воєначальник Лукулла Луцій Корнелій Сулла, який вивіз до Риму так звану бібліотеку Арістотеля з Афін (Plut. Aem. Paul. 28.6; Isid. Etym. 6.5.1; Strabo. 13.1.54; Plut. Sull. 26.1-3). Прикметно, що Плутарх, докладно описуючи кампанії Лукулла та виявляючи зацікавлення бібліотеками, захопленими римськими полководцями (Plut. Ant. 58.9; Plut. Pomp. 4.1), не фіксує інформацію так, як це робить Ісидор, тобто про книги як про військову здобич. У "Порівняльних життєписах" Плутарх зазначає лише про те, що Лукулл "...зібрав багато чудових книг" (Plut. Luc. 42.1). Його наступне твердження звучить так, що користь від читання книг із бібліотеки Лукулла була благороднішою, аніж способи її придбання. Тобто, перефразовуючи Плутарха згідно з прин-

ципами Н. Макіавеллі, можна сказати, що "мета виправдовує засоби". Це також може свідчити, що Плутарх міг знайти у своєму джерелі вказівку на розбіжності щодо придбання бібліотеки [4, р. 442].

Змальовуючи портрет Лукулла як інтелектуала, Плутарх наголошує на гуманітарній освіті давньоримського діяча: вільне володіння грецькою, любов до літератури та філософії (Plut. Luc. 1.3-5). Аналізуючи античні джерела, американський науковець К. Дікс стверджує: "...велика кількість книг у бібліотеці Лукулла доводить той факт, що він був колекціонером-бібліофілом протягом усього свого життя" [4, р. 442].

Фіелеллізм Лукулла, як твердить А. Ківні, мав два аспекти — психологічний та емоційний. Під першим розумілося інтелектуальне задоволення від грецької літератури та мистецтва, другий впливав із втіхи перебувати, за образом висловом британського історика, "...серед греків з плоті та крові" (Plut. Luc. 42.1-2) [5, s. 191]. М. Трьостер потрактовує захопленість Лукулла Грецією в тому контексті, що "грецькість" начебто мала допомагати римському державному діячу, незважаючи на її асоціацію не лише з культурою, а й із розкішшю в римській свідомості. Вона пов'язана з уявленнями про пишноту та багатство елліністичних монархів і, можливо, була методом самореклами, але не для римського середовища, а радше для еллінізованого населення Малої Азії. Самореклама полягала в акценті на освіченості й багатогранності його особистості. Отже, хоча Плутарх і зображує Лукулла як справжнього та чесного шанувальника еллінізму, німецький історик застерігає від цього спрощеного погляду, вважаючи фіелеллізм політика радше стандартним, аристократичним методом самосприйняття, а також потенційно корисною стратегією його поведінки на Сході — під час проконсульства в Кілікії та воєн у Малій Азії [9, р. 42—44].

Здобувши величезні статки під час військових походів проти Мітрідата Євпатора (понад 100 млн сестерціїв), Лукулл не лише облаштував власні бібліотеки грецькою скульптурою та витворами мистецтва (Plut. Luc. 37, 39.2; Plin. HN. 34.36, 34.93, 35.126, 35.155-156), а й вкладав кошти у будівництво та купівлю вілл (наприклад, придбав у Гая Марія колишню віллу Корнелії — матері братів Гракхів за 10 млн сестерціїв. — *Авт.*), розвиток аквакультури й птахівництва (Plut. Luc. 39; Varro. RR. 3.4.3, 3.5.8), гастрономії, садівництва [5, s. 158, 161—164]. У літературі побутує хибне твердження про завезення Лукуллом до Італії вишні (*Prunus cerasus L.*). Насправді це міг бути сорт подібної до черешні солодкої ягоди, що його вивели грецькі селекціонери з

малоазійського Керасу — сучасного турецького Гіресуну, невідомий римлянам (Plin. HN. 15.30.102). Лукулл також колекціонував твори мистецтва, частина яких була трофеями з походів проти Мітрідата й Тиграна II (Plut. Luc. 39) [2, s. 169]. Сучасні дослідники наголошують, що твердження про розкіш Лукулла не слід сприймати буквально, вона не була такою банальною, як це описують античні джерела, наприклад у трактуванні Гнея Помпея [9, р. 60—63, 87—92]. Навіть сучасна археологія доводить той факт, що гігантські розміри вілл Лукулла є історичним міфом, а ті з них, які йому приписували, збудовано або не ним (наприклад, ще в другій пол. II ст. до Р. Х., як вілла Корнелії — див. вище), або вже після смерті давньоримського політика.

Найдокладніше про бібліофіліство Лукулла повідомляють два античні автори — Плутарх і Цицерон. Плутарх зазначає: "Варто згадати і про інше його захоплення (після кулінарії. — *Авт.*) — книгами. Він зібрав безліч чудових рукописів і в користуванні ними проявив ще більше благородної щедрості, ніж при самому їх придбанні..." (Plut. Luc. 42.1). Цицерон також зауважує про потяг Лукулла до читання: "Велике задоволення він отримував від читання книг, про які дізнався" (Cic. Acad. 2.2.4). Прикметно, що культура читання в Стародавньому Римі сформувалася внаслідок елліністичних впливів — через контакти з Пергамом, Афінами, Родосом, Александрією. Її, найімовірніше, запровадив Сципіон Еміліан (185—129 рр. до Р. Х.) і члени його "літературного гуртка" (Cic. De Rep. 1.9-12; Cic. Lael. 19.69). Але зв'язок між еллінізмом і Лукуллом не був випадковим, захоплення політика Грецією пояснюється не тогочасною модою, а особистою любов'ю до греків та їхньої культури.

Бібліотеки Лукулла описують Цицерон, Плутарх та Ісидор Севільський (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10; Plut. Luc. 42.1-2; Isid. Etym. 6.5.1). Найімовірніше, більшість книг була філософської тематики. Цицеронова характеристика зібрання Лукулла, розміщеного у віллі його сина — Марка Ліцинія Лукулла в Тускулунумі (найімовірніше, успадкованої від батька. — *Авт.*), є першим чітким описом вмісту книгозбірні представника римського нобілітету: "Коли я туди прийшов, то несподівано зустрів у бібліотеці Марка Катона, який сидів, обклавшись безліччю книг філософів-стоїків. Адже, як тобі відомо, у нього була така невситима пристрасть до читання, що він, не побоюючись навіть порожніх закидів натовпу, читав у самій курії в очікуванні початку засідань, не завдаючи жодної шкоди своїй державній діяльності. І вже тим більше тепер, ставши

цілком вільним, він буквально купався у великій кількості книг" (Cic. De fin. 3.2.7). З цього опису можна зробити висновок, що бібліотека була достатньо просторою для того, щоб у ній могли перебувати щонайменше двоє людей. Це контрастує з єдиною відомою римською приватною книгозбірнею, що збереглася з часів античності, а саме з кімнатою, ідентифікованою як бібліотека у Віллі Папірусів у Геркуланумі. Остання була невеличкою, заповненою книжковими шафами, і дослідники зазвичай розглядають її лише як книгосховище, звідки брали книги для читання в іншому місці вілли.

Плутарх, описавши бібліотеку Лукулла, зауважує про його прихильність до доктрин Старої Академії та дружбу з її представником, Антіохом з Аскалону (Plut. Luc. 42.2—4). Античний автор стверджує, що Лукулл з'являється як персонаж у філософській праці Цицерона під назвою "Лукулл", яка була другою книгою у першому виданні "Academica" (Cic. Acad. 2) (див. вище). Цицерон починає цю працю словами: "Луцій Лукулл, людина благородна, надзвичайно обдарована й талановита, з великим натхненням присвятив себе чудовим наукам" (лат.: "*magnum ingenium L. Luculli magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina*". Cic. Acad. 2.1.1). Описуючи теоретичне опанування мистецтва війни на шляху до Малої Азії (Cic. Acad. 2.1.2), Цицерон натякає, що Лукулл вже мав значну добірку книг. Це могли бути твори дидактиків-стратегів, грецьких поліоркетиків і тактиків [1, с. 42]. В "Академіці" філософ зазначає, що біля Лукулла під час його військових походів завжди перебував Антіох з Аскалону, який міг прищепити давньоримському діячеві любов до філософії. Антіох також був порадником Лукулла й рекомендував йому для читання твори грецьких авторів (Cic. Acad. 2.2.4). Також Цицерон згадує про диспути між Лукуллом, Антіохом та іншими мислителями під час місії до Александрії у 87—86 рр. до Р. Х. (Cic. Acad. 2.4.11-12). Присутність грецьких інтелектуалів при давньоримських воєначальниках пояснюється не лише бажанням останніх відіграти роль покровителів еллінського мистецтва та культури. Вчені-філософи, історики й літератори були свого роду радниками полководців і посадових осіб, які перебували на території елліністичного Сходу [4, 443 note 10]. Згадаймо наставника й товариша Сципіона Еміліана — історика, військового та політичного діяча Полібія (Diod. 31.26.5; Polyb. 32.9-10; Vell. Pat. 1.13). Останній супроводжував Сципіона під час походів проти Карфагену (Polyb. 39.3, 39.5-6,

39.7) і Нуманції (Cic. De fam. 5.12.2; Polyb. 35), а також відповідав за політичну реорганізацію грецьких полісів, які здобули автономію у складі Римської держави (Polyb. 37.3, 38.6.7, 39.16.2-6; Paus. 8.9.1, 8.37.2, 8.44.5, 8.48.8).

Повертаючись до бібліотеки Лукулла, інформацію про її наповнення можемо знайти також в одному з творів Цицерона, а саме у "*De finibus*" (з лат. "Про межі добра та зла". — Авт. Див. вище). Цицерон розміщує діалог між собою та Марком Катомом у *bibliotheca pueri Luculli*, бібліотеці сина Лукулла, на віллі в Тускулумі (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10). Цицерон написав "*De finibus*" у 45 р. до Р. Х., а датою його розмови з Катомом є 52 р. до Р. Х. (Cic. De fin. 4.4.1). Луцій Лукулл помер у 56 р. до Р. Х. Оскільки *puer Lucullus* успадкував маєтки батька, можна припустити, що згадана Цицероном Тускулумська вілла та бібліотека в ній були частиною спадку. Філософ зазначає, що зустрів Катона в бібліотеці в оточенні *multi libri Stoicorum*, тоді як сам прийшов, аби попросити в сина Лукулла "Замітки" до творів Арістотеля (Cic. De fin. 3.2.7, 3.3.10) [4, р. 444 note 13].

Наявність стоїчних і перипатетичних текстів свідчить про те, що бібліотека Лукулла була спеціалізованою колекцією філософських творів. Вона відповідала б портрету філософських інтересів Лукулла у працях Цицерона та Плутарха. У розмові з Катомом Цицерон висловлює стурбованість освітою сина Лукулла. Філософ вважає за потрібне ознайомити Луція із вмістом бібліотеки в маєтку ("усім цим книжковим багатством"), адже "ці книги мали давати йому більше задоволення, аніж інше оздоблення вілли" (Cic. Fin. 3.2.8). Цей факт може свідчити про байдужість давньоримської молоді до культури читання, але не означає, що геть усі юнаки-квірити не читали книг. Для здобуття освіти вони повинні були вивчати твори філософів і риторів, а для проходження військової служби потрібен був не лише вишкіл, а й студювання фахової літератури з військового мистецтва та спеціальних навчальних посібників [1, с. 42].

Плутарх стверджує, що бібліотекою могли користуватися всі охочі (Plut. Luc. 42.1). Лукулл, очевидно, не хотів, щоб книги з його зібрання були музейними експонатами чи засобами для хизування. Однак не потрібно сприймати слова Плутарха буквально, оскільки зазначена бібліотека не була державною власністю й не зберігалася в Римі, а містилася у приватній віллі приблизно за 24 км від міста [4, р. 454]. Найімовірніше, бібліотеки були розміщені не лише в одній віллі в Тускулумі, а й в інших п'яти

маєтках Лукулла. Судячи з опису Цицерона, можна припустити, що книгозбірня, яка містила чи не найбільше творів грецькою мовою, розташовувалася саме в Тускулумі (Cic. De fin. 3.2.9). Це припускає й К. Дікс, стверджуючи, що Лукулл розмістив більшу частину чи навіть усю найціннішу книжкову колекцію у своїй розкішній віллі в цьому містечку [4, р. 454]. Цицерон, наприклад, зберігав власні книги не на одній віллі, а у бібліотеках численних маєтків [3, р. 108—110; 4, р. 454 note 43; 5, s. 157—163]. Приміщення книгозбірні було розташовано поблизу перистильних двориків із колонадою та скульптурами, адже сусідство з перистилем давало додаткове світло для зручності читання (Plut. Luc. 42).

Цицерон, Катон та, ймовірно, інші близькі знайомі Лукулла могли заходити до вілли й користуватися книгами за потреби (Varro. Rust. 3.2.17). Це одне з перших свідчень про взаємне користування бібліотеками та обмін книгами серед знаті, яка стала поширеною в період Пізньої республіки і, зрештою, запровадила створення публічних бібліотек імператорського Риму.

Щодо інших відвідувачів Лукуллових бібліотек, то це могли бути грецькі літератори та вчені, які проживали в Італії та користувалися протекцією представників римського нобілітету [7, s. 103—104]. Ті, хто були знайомі з Лукуллом, могли отримати доступ до його бібліотеки. Він радо приймав і чиновників з материкової Греції, які у справах прибували до Рима, та не лише надавав їм доступ до книг, а й допомагав відповідно до їхніх потреб (Plut. Luc. 42) [4, р. 455—456 note 45].

Два діалоги, які Цицерон веде на тускулльській віллі Лукулла, виразно ілюструють, що римські аристократи, котрі цікавилися літературою, могли користуватися бібліотеками один одного. Зокрема, у втраченому Цицероновому творі "Гортензій" або "Про філософію", який дійшов до нас лише в невеличких фрагментах, Лукулл був однією з дійових осіб — разом із Гортензієм, Католлом і Цицероном. Один із персонажів цього діалогу попросив "список трагедій", ймовірно, тих, що є в бібліотеці Лукулла, "...щоб я міг позичити ті, яких мені випадково не вистачає" [4, р. 457]. У праці "De finibus" (Cic. De fin. 3.2.7-3.3,10), події в якій відбуваються після смерті Лукулла, Цицерон зауважує, що мав звичку відвідувати *bibliotheca pueri Luculli*, тобто бібліотеку сина Лукулла, і позичати книги, які він, очевидно, забирав додому на власну тускуланську віллу, щоб читати на дозвіллі (див. вище). Хоч, й діалоги Цицерона цілком можуть бути повністю вигаданими, безперечно, така

практика набула поширення в середовищі освіченого нобілітету. Листи Цицерона свідчать про те, що він часто поповнював фонди власної книгозбірні, позичаючи книги з інших бібліотек: переважно в Аттіка, а також у свого брата Квінта та друзів (Cic. Ad Att. 2.3.4, 2.4.1, 2.20.6, 2.22.7, 4.10.1, 6.3.10, 8.11.2, 13.32.2, 12.6.2, 13.8, 13.4.3, 13.39.2; 13.48.2, 16.11.4, 16.4.4; Cic. Ad fam. 7.20.3). Цицерон зазначає, що він заплатить за книгу, надіслану йому Аттіком, а також скопіює позичену ним працю й невдовзі її поверне (Cic. Ad Att. 2.20.6, 2.22.7). В іншому місці листування Цицерон зауважує, що Аттік вже зробив копію для Цицерона (Cic. Ad Att. 2.4.1). Персонаж у діалозі "Гортензій", який просить позичити книги з трагедіями, яких ще не мав, можливо, також мав намір скопіювати їх для особистої колекції. Позичаючи та копіюючи, Цицерон іноді додавав книги до власної бібліотеки. Але оскільки в багатьох, а то й, можливо, в більшості випадків філософ позичав книги, щоб зібрати матеріал для написання запланованих літературних творів, він, найімовірніше, читав книгу, робив потрібні виписки, а потім повертав її [4, р. 458]. Часті позичання книг Цицероном у друзів можна пояснити його плідною працею на науковій ниві — і це стосується не лише філософії та риторики, а й географії та політології [4, р. 458 note 53]. Часте відвідування Цицероном книгозбірень Аттіка та Лукулла також пов'язано з тим, що останні були заможнішими від свого товариша й мали багатші книжкові колекції (принаймні в деяких галузях) [4, р. 459 note 53].

Цілком ймовірно, що більшість римських аристократів зберігала бібліотеки в замських резиденціях, оскільки джерела майже не містять свідчень про книжкові зібрання в міських будинках. Це узгоджується з концепцією *otium cum dignitate*, висловленою Цицероном, згідно з якою шляхетна людина повинна проводити вільний час в інтелектуальних заняттях. Спокійна, затишна атмосфера замських вілл сприяла розумовій праці — на відміну від перебування в римському домі. Гамір і метушня столиці відривали від саморозвитку та зосередження на науково-літературній діяльності. Те, що Лукулл палко дотримувався цієї практики, підтверджує й Плутарх: "Його бібліотеки були відкриті для всіх, а книгозборища та портики, що їх оточували, були доступні грекам, які постійно тулилися туди, як до обителі Муз... Сам Лукулл також часто проводив там свій вільний час із любителями вченості" (Plut. Luc. 42.1-2). Вілла Лукулла в Тускулі була місцем зустрічей освічених аристократів, як-от Цицерон і Катон Молодший, а бібліотека Лу-

кулла, багата на твори стоїчної філософської школи, приваблювала відвідувачів не лише архітектурою. Ф. Песандо стверджує, що вона стала нагадувати Александрійський музей і майже набула рис цієї установи, перетворившись на своєрідний інтелектуальний центр республіканського Риму I ст. до Р. Х. [8, р. 54].

Проте окремі науковці більш стримані щодо поширеної тези, викладеної італійським дослідником. Зустрічі представників сенатського стану в бібліотеках вілл Лукулла не були, на їхню думку, поширеним явищем, а обмін книгами та культура читання в середовищі нобілітету є зразком аристократичного підходу до книг та бібліотек у період Пізньої республіки [2, р. 14 note 27]. Найімовірніше, відвідувачами Лукуллових бібліотек були переважно його друзі та близькі знайомі, а не всі охочі, як стверджував Плутарх (Plut. Luc. 42.1-2).

Чи відрізнялася бібліотека Лукулла за багатством наповнення від бібліотек інших римських аристократів часів Пізньої республіки? Лукулл був не першим, хто сформував приватне книжкове зібрання з військових трофеїв. Ісидор назвав Емілія Павла "першим, хто привіз книги до Риму", коли той захопив бібліотеку Персея Македонського (Isid. Etym. 6.5.1; див. також: Cic. De off. 2.76; Plut. Aem. 28.10; Plin. HN. 33.56; Polyb. 18.35.5), а Лукулл мав наочний приклад Сулли, який конфіскував "бібліотеку Арістотеля" під час розграбування Афін (Plut. Sull. 26; Strabo. 13.1.54) [3, р. 4—45; 4, р. 462] (див. вище). Навіть ті представники нобілітету, які любили книги й читання та не могли очікувати на конфіскацію бібліотеки якогось елліністичного династа чи грецького філософа, сподівалися на придбання цілої книжкової колекції. Наприклад, Аттік пообіцяв Цицерону продати частину своїх книг і зробив це в 67 р. до Р. Х. (Cic. Ad Att. 1.7, 1.11.3) [4, р. 463]. Філософ навіть зізнався своєму товаришу, що робив заощадження тільки заради того, аби придбати в нього цінні книги з Греції (Cic. Ad Att. 1.10.4) [6, р. 4—5].

Висновки. Підсумовуючи, зробимо висновки: 1) Лукулл не перебував осторонь від науки та літератури, а навпаки — був високоосвіченою та багатогранною особистістю, брав активну участь у філософських диспутах і писав наукові праці; 2) Лукулл був багатим нобілем, проте, завершивши політичну кар'єру, не зосередився на марнотратстві та сибаритстві, а став меценатом і покровителем грецької філософії в Римі. Зокрема, підтримував і забезпечував грецьких політиків та вчених, які відвідували столицю, а також мислителів і філософів-еллінів, які проживали в Італії. І пропонував не лише матеріальну, а й інтелектуальну допомогу, надаючи доступ до своїх бібліотек; 3) потяг Лукулла до елліністичної культури був не лише захопленням, а мав і прагматичне підґрунтя, зважаючи на тривале перебування серед грекомовного населення Малої Азії. Репутація освіченого філелліна мала допомогти проконсулу в комунікації з місцевими елітами, усунувши мовний і культурний бар'єри; 4) бібліотеки Лукулла не були доступними для всіх охочих, як зауважують окремі дослідники, спираючись на один із пасажів Плутарха, й насправді мали обмежене коло відвідувачів із найближчих друзів Лукулла; 5) дослідження праць Цицерона, дає змогу відтворити практику обміну книгами, яка побутувала в середовищі римського нобілітету, а також способи поповнення новими примірниками книг зібрань патрициїв — Аттіка, Лукулла, Цицерона та інших заможних римлян; 6) результати дослідження листування Цицерона з друзями та рідними допомагають відтворити картину інтелектуального життя давньоримської еліти, зокрема становлення культури читання. Запозичення в греків ідеї *σχολή* — корисного проведення дозвілля з диспутами, дискусіями й читанням, контакти з грецькими інтелектуалами суттєво вплинули на культуру Стародавнього Риму та сприяли його еллінізації. Цей процес також пришвидшила поява у Вічному Місті трофейних книг із книгозбірень елліністичних монархів, що значною мірою вплинуло на розвиток бібліофілства серед римської інтелігенції.

Список бібліографічних посилань

1. Олійник М. Бібліотеки у римських офіцерів? Особливості теоретичного навчання давньоримських військових. *Вісник Книжкової палати*. 2024. № 9. С. 41—47. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.9\(338\).41-47](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.9(338).41-47).
2. Bätz A. Bibliotheken im kaiserzeitlichen Rom. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2020. 114 s. URL: <http://www.jstor.org/stable/jj.2131166>.
3. Dix T. K. Private and Public Libraries At Rome in the First Century B.C.: a Preliminary Study in the History of Roman Libraries (Lucullus, Cicero, Aristotle, Sulla). A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Classical Studies) : The University of Michigan, 1986. 285 p. URL: <https://hdl.handle.net/2027.42/161086>.
4. Dix T. K. The Library of Lucullus. *Ethanaeum*. 2000. Vol. LXXXVIII. Fasc. II. P. 441—464.

5. Keaveney A. *Lucullus*. Warszawa : PIW, 1998. 298 s.
6. Kleberg T. Bibliophiles in Ancient Rome. *Libri*. 1950. Vol. 1. P. 2—12. DOI: <https://doi.org/10.1515/libr.1950.1.1.2>.
7. Mrozek S. Ostatni wódz Republiki. Życie i działalność Lucjusza Licyniusza Lukullusa (II poł. I w p.n.e). Gdańsk : Marpress, 2003. 121 s.
8. Pesando F. Libri e biblioteche. Vita e costumi dei romani antichi / Collana promossa dal Museo della Civiltà Romana. Direzione scientifica: G. Pisani Sartorio, A. Liberati Silverio. Roma : Edizioni Quasar di Severino Tognon S.r.l., 1994. 95 p.
9. Tröster, M. Themes, character, and politics in Plutarch's Life of Lucullus: the construction of a Roman aristocrat. *Historia. Einzelschriften*, Heft 201. Stuttgart : Steiner, 2008. 206 p. DOI: <https://doi.org/10.25162/9783515117425>.

Mykola Oliynyk,
PhD of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Media
Communications, Information and Book Affairs
Institute of Media Technologies and Printing
of Lviv Polytechnic National University

Oleksandr Fedorov,
Postgraduate Student of the Department of Media
Communications, Information and Book Affairs
Institute of Media Technologies and Printing
of Lviv Polytechnic National University

Bibliophilism among the Roman nobility (using the example of Lucullus and Cicero)

The article outlines the book preferences of a number of famous political figures of Ancient Rome, in particular Lucius Licinius Lucullus and Marcus Tullius Cicero. The reasons for the emergence of bibliophilism among the aristocracy of the Eternal City are analyzed.

The focus is on the emergence of private libraries among wealthy Romans and its reasons. The bibliophilism of Lucullus, whose figure is still too mythologized, is thoroughly analyzed. It is stated that the bibliophilism of the Roman nobility was not always associated with fashion or collecting. In the case of the figures outlined above, their love of books is explained by the intellectual pleasure that Greek literature gave, as well as by scientific work that required careful study of philosophical, literary and other works. This especially applies to Cicero, who was the most prolific classical author. Special attention is paid to the reasons for the appearance of books in Greek in Rome and the practical application of private book collections.

It is concluded that in the Republican period, book collecting was closely intertwined with the patronage of science and art and became a symbol of prestige and wealth, a fashionable trend of the time. Over time, with the development of Roman literature and science, a private library becomes a necessity for a scientist or writer, in contrast to the bibliophile collector, for whom the book collection served only as a means of showing off. As for the personalities who are the subject of this study, reading books was an everyday practice for them — due to their professional activities (for Lucullus, as a politician who contacted the Greek-speaking population of the Hellenized East and for Cicero, as a scientist-philosopher and orator).

Keywords: *bibliophile; library; book collection; books; Lucullus; Cicero; reading culture*

Надійшла до редакції 21.07.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).42-50](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).42-50)

УДК 016:050(477)''19''(045)

Антоніна Головацук,
наукова співробітниця
відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ
antonina41@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1683-788X>

Українські періодичні видання: історико-бібліографічний аспект

У статті проаналізовано бібліографічні покажчики української періодики, здійснено вибірковий огляд видань. Увагу зосереджено на державних ретроспективних бібліографічних посібниках, каталогах журналів і газет, історико-бібліографічних дослідженнях. Розглянуто бібліографічні покажчики різних галузей знань, видання регіонального характеру, української еміграційної преси, окреслено їхню тематику та змістове наповнення. Висвітлено історіографію й проблематику специфічного жанру бібліографічного посібника, здійснено історико-бібліографічне узагальнення та визначено роль і місце покажчиків часописів як важливої джерельної бази українознавчих досліджень. Визначено роль і місце бібліографічних покажчиків української періодики як важливого складника національної бібліографії України.

Ключові слова: *бібліографування; бібліографія періодики; українські часописи; каталоги газет і журналів; преса української еміграції; історико-бібліографічні дослідження*